

T'ANG HANEDANLIĞININ BÜYÜK TÜRK GENERALİ PU-KU HUAİ-EN

Tilla Deniz BAYKUZU*

Öz

Pu-Ku Huai-en T'ang Hanedanlığı'nın yükselme dönemindeki en önemli komutanlardan biri olup Türk asıllıdır. Birinci Göktürk devletinin yıkılışından sonra Çin hâkimiyetini kabul eden birçok Türk boyu gibi Pu-ku boyu da Çin'in egemenliğine girmiştir. Pu-ku ailesinin bir kısmı Çin'e yerleşmiştir. İşte bu aileden olan Pu-ku Huai-en Çin ordusunda göreve atanmış ve zamanla Başkomutan Yardımcılığına kadar yükselmiştir. Türk tarihi açısından An Lu-shan isyanının bastırılmasında Uygurlara komuta etmesi, Böğü Kağan'ın kayınpederi olması ve Uygurların Çin seferinden vazgeçmelerini sağlaması açısından önemli bir şahsiyettir. Onun biyografisinden T'ang Hanedanlığının kozmopolit yapısını, bu yapıda Türk boylarının yeri, An Lu-shan İsyanı'nın yıkıcılığını ve Uygurların Çin üzerinde üstünlük kurmalarının sebeplerini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Pu-ku Huai-en, T'ang Hanedanlığı, An Lu-shan, Uygurlar, Böğü Kağan

Abstract

Pu-Ku Huai-en, one of the most important commanders during rise of the T'ang Dynasty, is Turkish origin. After the collapse of the first Gokturk state, Pu-ku tribe entered into the sovereignty of China, as a lot of Turkish tribes accepting Chinese domination. Some parts of Pu-ku family settled in China. Pu-ku Huai-en, from this family, was assigned to the task in the Chinese army and promoted as the deputy commander-in-chief in time. He is an important figure in terms of commanding to Uighurs in the suppression of An Lu-shan rebellion, being Bogi Kagan's father-in-law and giving up Uighurs from the China campaign in Turkish history. It is possible to see the reasons of Uighur dominance over China, the destruction of An Lu-shan rebellion, the cosmopolitan nature of the T'ang Dynasty and the location of the Turkish tribes in this structure from his biography.

Keywords: Pu-ku Huai-en, T'ang Dynasty, An Lu-shan, Uighurs, Böğü Khagan.

* Doç. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
realhuns@hotmail.com

T'ang Hanedanlığı Çin tarihindeki en büyük, en görkemli ve en kozmopolit hanedanlıktır. İronik olan ise bu hanedanlığın bu sıfatlara sahip olmasının en büyük sebebinin bu kalabalık etnik halklar ve onların getirdiği kültürlerdir. Kuzeyden Türk ve Moğol boyları, kuzey batıdan Tibetliler, batıdan Soğdlular kuzey doğudan Koreli halklar zorla ya da kendi isteğiyle Çin Topraklarına yerleşmiş ve özellikle askeri, diğer yandan da ticari kurumlarda önemli görevler üstlenmiştir. Tüm bunların sonucunda ise bu milletler kendi kültürlerini de getirmiş ve Çin kültürünün adeta yapı taşlarını oluşturmuşlardır. Soğdluların Çin ticaretine katkıları, batıdan gelen müzik bilginlerinin Çin'de müzik okulları kurmaları, Çin müziğini derinden etkilerken yine Batı danslarının Çin'de büyük beğeni toplamasıyla çeşitli dans okulları açılmasına sebep olmuştur. Yabancılarla yapılan ticaretlerde Çin hükümeti yine bu kuzeyli ve batılı yabancıları Çin'deki konsolosluk işlerine tayin ederek ticaret akışının düzgün gitmesini sağlamışlardır.

Kuzey ve kuzey doğu milletlerinin askeri yetenekleri ise onların Çin ordusunda görevlendirilmelerini getirmiş, Çin sık sık bu yabancıardan oluşan kuvvetli orduları sınır eyaletlerinin korunmasında, çıkan isyanların bastırılmasında ve dışardan gelen saldırıları savuşturmakta kullanmıştır. İşte bu yoğun etnik kalabalık içinde Türk boylarından birçok kişi önemli görevlerde yer almışlar hatta T'ang Hanedanlığının en büyük yetki sahibi şahıslarından biri olmuşlardır. Bunlardan biri de Pu-ku Huai-en 僕固懷恩'dir. T'ang Hanedanlığının Türk asıllı önemli kahraman generallerinden biri olarak hem Çin hem de Türk tarihini aydınlatıcı şahsiyetlerden biridir. Uygur-Çin İlişkilerinin en büyük ve en önemli aşaması olan An Lu-shan İsyanına (Eberhard, 1987:221-223) karşı yapılan Uygur askeri yardımlarında, isyanın bastırılmasında Uygur birliklerini yöneten Huai-en, Türklerin bu hanedan döneminde Çin topraklarında ne kadar yoğun olduklarını ve Çin yönetiminde önemli görevler aldıklarını gösteren en belirgin örneklerden biridir.

Pu-ku Huai-en adından da anlaşılacağı üzere Töleslerin Bugut (Pu-ku) boyundandır (Taşağıl, 2004:96,148). Bir Türk boyu olan Bugu (Bugut) Boyu Çince "Pu-ku" olarak yazılır. Bu boy Göktürkler döneminde 603 yılı civarında Tuul (Tula) Nehri'nin kuzeyindeki sahalarda diğer Türk boylarıyla yanyana yaşamaktaydı. Batılarında To-lan-ko 偷懶可 boyu ile komşu olan Bugutlar 30.000 çadırdan oluşan nüfusa sahip olup 10.000 asker çıkartabiliyordu. Tongra boyuyla aynı bölgede hayat sürdürüyorlardı. Göktürk Devleti kurulduğunda onların hâkimiyetine girdiler. Bugut boyları 630 yılında artık bir Göktürk devleti kalmadığında Sir Tarduşlar'a bağlandı, 646 yılında onlar da yıkılınca Suo-fu İlteber Ko-lan Pa-yan 哥濫拔延

adındaki Bugut beyi T'ang Hanedanlığı'na onların himayesi girmek istediğini bildirdi. Onlarla birlikte diğer sekiz Töles boyu da Çin'e bağlanmak istediklerini saraya iletti, Çin hükümeti kısa bir süre sonra Türk boylarını Han-hai (Baykal), Yen-jan 燕然, Chin-wei 金微, You-ling 幽陵 Tien-ling 龟林 ve Lu-shan 廬山 Tudunluğu kurarak kendi topraklarında 6 askeri bölgeye ayırdı (Tai, 2010:54). Bugut boyu toprakları Chin-wei Tudunluğu olarak adlandırılmış ve artık Çin eyaletlerinden biri olmuştu. Çinliler Bugut boy beyini ise "Sağ Muhafız Generali" ilan etti. Daha sonraları Çin hâkimiyetini kendi istekleriyle kabul eden bu Türk boy beylerinin bazılarının boylarıyla beraber üst düzey görevli olarak merkezi Çin topraklarında görevlendirildiğine şahit olmaktayız. Bugutlar ise 713 yılında başlarındaki reisi öldürüp Shuo-fang 朔方'a gelerek Çin'e sığındılar. Çin sarayı bu olaya kızdı ve ölen reisin oğlunu tahta çıkardı. Böylece bugünkü Sha'an-hsi 陝西'eyaletinin kuzeyi ile Ning-hsia 寧夏 Eyaleti civarına yerleştirildiler.

Ko-lan Pa-yan'dan sonra oğlu, İ-li ch'o-pa 乙李啜拔 ve ondan sonra da o torunu Huai-en, üç kuşak, Chin-wei Tudun 金微都督'u olarak Çin'in Sağ Muhafız Ordusu Generalliği yaptılar. Boylarıyla Çin ordusu içinde önemli hizmetler gösterdiler. Pu-ku Ko-lan Pa-yan 仆骨歌濫拔延'nin torunu olan Pu-ku boyundan Huai-en Sol Akıncılar Birliği Komutanı unvanıyla T'ang ordusunda görevlendirilmişti (HTS,1060: 224A/6365; CTS, 945: 121/ 3477).

İslam Öncesi dönemde Türkler Çin topraklarında yaşamaya başlayınca birçok araştırmacı tarafından "asimile olmuş" damgası yerler ve incelenmeye değer bulunmazlar. Oysaki kalabalık varlıklarıyla Çin'in siyasi ve kültürel tarihinin şekil almasında önemli roller oynamışlardır. Var olan Çin eserleri veya kültür öğeleri de diğer kültürler gibi saf değildir. Bulunan her Türk eserine "Çin kültüründen etkilenmiş" damgası yapıştırmadan önce Çin kültürünün ne kadar Türkleştiğini görmek açısından bu şahsiyetlerin incelenmesi elzem ve ivedidir.

Pu-ku Huai-en boyu ve ailesi ile 713 de Çin'e gelmiş geldiğinde o da ve burada büyümüştür. Huai-en'in hala "Pu-ku"¹ olan boy adını taşıyor olması bu Türk boyunun Çin'e yerleşmiş bile olsa kültürünü hala koruyor olduğunun göstergesidir. Onun Çin ordusunda yükselmesinin sebeplerinden biri olan yabancı kavimlerden oluşan askerlerin psikolojisini çok iyi anlaması ve An Lu-shan isyanında Çin imparatorunun onu Uygurlar'a elçi olarak göndermesi bu kanaatimizi perçinleyen diğer durumlardır.

¹ Bu isim hem "bukuk" unvanı hem de bir boy adına tekabül etmektedir. (Donuk, 1988: 10)

Pu-ku Huai-en, kendisi gibi aynı dönem ve coğrafyada yaşamış olan Tongra Beyi A-pu-ssu, Tölesler'den Ch'i-pi Ho-li, Sha-t'uo Türklerinden Sha-t'uo Ku-tuo-chih 沙陀骨咄支 ve Türkişler'den Ko-shu Han 哥舒翰 gibi buna benzer birçok Türk asıllı komutan ve yönetici Çin'de yaşamıştır. Çin'i çeşitli yönlerden etkilemiş olan bu şahsiyetlerin hayatı bize o dönem Çin coğrafyasındaki Türk toplulukları hakkında değerli bilgiler edinmemizi sağlarlar.

Çin kaynakları Pu-ku Huai-en'den özellikle An Lu-shan İsyanını bastırma sırasındaki başarılarından söz ederken isyandan önceki hayatına pek yer vermemişlerdir. Kontrollü ve güven veren bir yapıda olan Huai-en, son derece otoriter ve üstün yetenekli bir askerdir. Düşmanın düşüncesini çok iyi tahmin ederdi ve Çinli olmayan boylar üzerinde büyük bir ağırlığı vardı.

An Lu-shan 755 yılı on birinci ayda isyan etmiş, büyük ordusuyla Çin başkentine doğru yol alarak çok kısa bir sürede her iki başkenti de ele geçirmişti. An Lu-shan daha Luo-yang'ı alır almaz devlet kurduğunu açıklamış ve adını "Büyük Yen Devleti 大燕國" kendini ise "imparator" ilan etmişti. İsyanın yarattığı büyük sorunlar yüzünden 72 yaşındaki yaşlı imparator Hsüen Tsung 玄宗 ve bütün ailesi ülkenin batısına kaçmak zorunda kalmıştı. Başkenti ve imparatoru kalmayan T'ang İmparatorluğu üst düzey görevlileri derhal veliahdı azletti ve yerine geçen 45 yaşındaki yeni veliaht ise zaman kaybetmeden 756 yılı yedinci ayda "Su Tsung 肅宗" unvanıyla tahta geçirildi². Su Tsung, Ling-wu 灵武 şehrinde³ tahta çıkınca Huai-en, General Kuo Tzu-yi ile birlikte isyancıların ele geçirmiş olduğu Yun-chung 雲中 şehrine saldırdı, yedi bin atlıyı öldürdü ve Yen komutanının oğlunu sağ ele geçirdi. Böylece Ma-i 馬邑 şehri isyancılardan geri alındı.

Ch'ang-an'daki Tongra boyu da isyan çıkartıp kuzeydeki Shuo-fang şehrini yağmalamaya başlayınca yine General Kuo Tzu-yi ve Huai-en birlikte isyancıların üzerine yürüdüler. Huai-enin oğlu Pu-ku Fan 僕固玢 de isyancılara saldırdı ancak mağlup olup yakalandı. Daha sonra ise bir fırsatını bulup kaçarak geri dönmesine rağmen Huai-en çok öfkelenmişti ve askerinin disiplininin bozulmaması, komutanına güvenmesi, oğluna ayrıcalık yapıldığının düşünülmemesi uğruna oğlunun başını uçurdu. Bunu gören veya duyan komutan ve askerler öylesine korktular ki hemen arkasından General Shih Hai 懷駭 yönetimindeki 1000 kişilik Tongra kuvvetini nehrin üzerinde

² İmparator Su Tsung'un adı Li Heng 李亨'dir ve Hsüen Tsung'un üçüncü oğludur.

³ Bugün Çin Halk Cumhuriyeti Ningxia Özerk Bölgesindedir.

yakaladı ve yok ettiler. Geriye kalan tüm teçhizat, deve ve atlarını da ele geçirdiler (CTS:121/3477; HTS:224A/6365).

Bir ay sonra, sekizinci ayda, yeni T'ang İmparatoru Su Tsung (711-762)'un tahta geçme törenlerine gelen Uygur ve Tibetli elçiler Çin'in içine düştüğü durumu görünce isyanı bastırmak için imparatora yardım edebileceklerini belirttiler (TCTC,1085:218/6992). Büyük bir karmaşa içine düşmüş olan Çin, bir an önce bu giderek büyüyen isyanı bertaraf etmek için taze güçlere acilen ihtiyaç duymaktaydı. İsyana başlar başlamaz orduların başına geçen üç büyük ve önemli kumandan; Kao Hsien-chih 高仙芝⁴, Feng Ch'ien-ch'ing 封常清 ve Ko-shu Han 哥舒翰 da çeşitli sebeplerden savaşta ölünce T'ang devletinin eli kolu bağlanmıştı. Çünkü elinde kalan kalabalık ama eğitimsiz ve tecrübesiz askerden oluşan ordular, An Lu-shan'ın son derece tecrübeli, eğitilmiş ve dinç ordusuyla baş edecek durumda değildi. Bu yüzden Çin imparatoru Uygurların bu yardım tekliflerini değerlendirmeye karar verdi. Bu yüzden Çin imparatoru dokuzuncu ayda hanedan ailesinden Tun-huang Askeri valisi Li Ch'en-ts'ai 李承采 ile Pu-ku Huai-en, ve General Shih Ting-fang 石定番'ı Uygurlar'a gönderdi (HTS:224A/6366; TCTC:218/6998; Tu, Tsao, 2005:40-41; Liu, 2012/3: 1-5). Böylece An Lu-shan isyanına karşı Çin-Uygur ittifakı için adım atıldı.

Pu-ku Huai-en ile Çin heyeti Uygur Topraklarına vardıklarında çok iyi karşılandılar. Öyle ki Uygur Kağanı Moyen Çor (747-759) öz kızını Tun-huang Kralı Li Ch'en-ts'ai ile evlendirdi. Çin devletiyle yakınlaşmanın getireceği çeşitli faydaları iyi hesap etmiş olan Moyen Çor Kağan, bu fırsatı akraba ilişkisine dönüştürmeye uygun bir durum olarak değerlendirdi ve bazı boy beylerini de Çin başkentine göndererek diplomatik evlilik faaliyetlerini başlattı. Çin elçisi ise kağanın öz kızı ile birlikte 4000 eğitilmiş savaş atı gibi zengin bir çeyizi de Çin'e getirmişti. Bu durum Çin imparatorunu da çok memnun etti ve bundan dolayı Uygur elçilerini çok iyi ağırladı. Ardından kağanın kızına "Bilge Prenses" unvanı vererek Uygur Kağanının gönlünü hoş tutacak ve böylece onu yanında tutacak bir jest yaptı. Hatta bir ay geçmeden Moyen Çor Kağan bizzat Çin başkentini ziyaret etti. O sırada I Tzu-ch'i 尹子奇 adlı Yen Ordusu Komutanının aniden beş bin kişilik bir atlı birliğiyle Sarı Irmak'ı geçip ve Pei-hai'ı ele geçirdiği haberi geldi. Bunun üzerine Uygur Kağanı derhal veziri Ke-luo-chih 葛羅支'yı 2000 kişilik bir atlı birliğiyle onların üzerine yolladı. Uygur veziri, Fan-yang 范陽 Şehri

⁴Talas Savaşında Çin ordusunun başındaki Kore asıllı Çin kumandanıdır. Asıl adı Go Seon-ji'dir.

kapısına kadar geldi. Uygurların geldiğini duyan I Tzu-ch'i korktu ve geri çekildi.

Planda olmayan bu olay halledildikten sonra Uygurlar Çinli General Kuo Tzu-i liderliğinde 756 yılının on birinci ayında Shuo-fang'dan sefere çıktı. Bu Çin-Uygur birleşik ordusu Tongra boyu başkanlığında isyana katılan diğer boyları Ordos'taki Yü-lin 榆林 Nehri'nin kuzeyinde yenilgiye uğrattılar. On bin kadar da esir alırken ölenlerin sayısı 30.000 idi. Böylece Ho-ch'ü bölgesi geri alınmış oldu. Bu zaferden sonra Çinli General Kuo Tzu-i Uygur Kağanını ziyarete gitti ve Hu-yen Vadisi'nde kurt başlı sancağa saygı duruşunda bulunduktan sonra huzura kabul edildi (HTS:217A/6115; CTS:120/3451; Çandarlıoğlu: 39).

757 yılı birinci ayda An Lu-shan öz oğlu An Ch'ing-hsü 安慶緒 nun göz yummasıyla yakın adamları tarafından öldürüldü. Onun babası An Lu-shan'ı öldürüp tahta çıktığı haberi Çin sarayında Yen Devletinde taht kavgalarının başladığını ve bunun Çin lehine bir fırsat olduğunun işareti olarak algılandı. Böylece yeniden ümitlenen Çin, General Kuo Tzu-i'nin fikriyle her iki başkenti ele geçirmenin tek yolu olan ve bu iki şehrin tam ortasında stratejik bir mevkideki Ho-tung 河東 şehrinin düşmandan kurtarılması için harekete geçildi.

Öncelikle iki şehrin birbiriyle bağlantısının kesilmesi gerekiyordu. 757 yılı 2. ayda General Kuo Tzu-i, Ho-tung'a gizlice birkaç casus gönderdi. Casuslar içerdeki Yen ordusunda bulunan T'ang askerlerini bularak onları zamanı geldiğinde Çin ordusuna geri katılmaya ikna ettiler.

General Kuo Tzu-i, Luo-chiao 洛交'dan harekate başladı. Ayın on biri gecesi Çin ordusunun bir kolu şehir kapısına dayandı. Meşale yakarak içerdeki işbirlikçilerine işaret verdiler. İşte o anda içerdeki casuslar ve T'ang askerleri isyan çıkardılar. Hem içerden hem de dışarıdan saldırıya uğrayan Yen kuvvetleri kısa sürede yenildi ve böylece şehir düştü. Baskına uykusunda yakalanan Yen Generali ise kuzeye doğru kaçtı. Bu sırada dışarıda şehrin kuzeyinde bekleyen Pu-ku Huai-en ve bir başka general o anda saldırıp Yen ordusunun geri kalanlarını da yok ettiler. General Tsuei doğuya doğru kaçtı, onu takip eden Çinliler Yen ordusundan 4000 kişi öldürüp 5000 kişiyi de yakaladılar. Böylece Ho-tung şehri ve bölgesi ele geçirildi. Artık sıra Ch'ang-an'ı almaya gelmişti (TCTC:219/7017-18).

Bu olaydan birkaç gün sonra yani 757 yılı ikinci ayda Çin imparatoru, bu kez Uygurlar'a sadece General Pu-ku Huai-en'i askeri yardım ve evlilik anlaşması teklifi için gönderdi (HTS:217A/6115; TCTC:219/7004).

Bu olaylar gerçekleşirken başka bir tarafta General Kuo Tzu-i, Tsuei'in elinde olan T'ung Geçidi şehrine saldırdı. Zor durumda kalan Yen birliklerinin yardımına Generali An Shou-ch'ung 安守忠 ve Li Kuei-jen 李歸仁 Tsuei 崔'ye yetişti. İki gün boyunca savaş sürdü. Askerlerde de subaylarda da kayıp çok büyük oldu. Huai-en onları Wei nehrine kadar sürdü. Ancak tekne bulamadıkları için atlarıyla nehri geçmeye kalktılar. Sağ kalanların yarısı da burada boğuldu (HTS:137/4600).

Dördüncü ayda Kuo Tzu-i, Feng Hsiang 鳳翔'dayken Li Kuei-jen'in yeniden 5000 kişilik bir kuvvetle geldiğini duyunca telaşlandı, Huai-en ve beş komutanı Pai-ch'ü 白渠'ye gönderdi. Orda bekleyip gelen düşmana saldırdılar ve onları yendiler. Kuei-jen kaçmak zorunda kaldı. Kuo Tzu-i de Ch'ing-ch 清渠'ü'de bir kez daha onlarla kapıştı ancak yenildi ve bunun üzerine derhal Feng-hsiang'a geri döndü (TCTC:219/7022).

Çin imparatoru Su Tsung, 758 yılı 7.ayın 17'sinde Uygur kağanına unvan verdiğini, ve kızını ise ona gelin gönderme kararını açıkladıktan kısa bir süre sonra; sekizinci ayda Moyen Çor Kağan veliaht oğlu Yeh-hu (Yabgu) yani büyük oğlu Hsieh-li-t'u-fa 頡利吐發 Bilge Tarduş Uluğ Bilge⁵ ve Komutan Ti-te 帝德 da 4000 atıyla Çin başkentine geldiler⁶(CTS:200A/5372). Saygıyla karşılandılar. Çin imparatoru sevinçle Yabgu ile kendi veliahtı olan Kuang-p'ing beyi 廣平王 Li Shu'yu 李俶 tanıştırdı ve onları kardeş ilan etti.

Bu sırada kuzeyde Shuo-fang bölgesinde Uygurların Tarkan (Ta-kan 達干) liderliğinde toplam 13 önemli lideri Çinli generallerle görüşmeye geldiler. Bu önemli misafirleri ağırlamak için 3 gün 3 gece şölen düzenlendi. Savaşmak için gelen Yabgu bu şölene çok şaşırды. Şölenin uygun olmadığını belirten Uygurların itirazlarına rağmen Çinli komutan ısrar etti. Uygur askerler için de günlük 200 koyun, 20 sığır ve 40 shih pirinç vererek onları memnun etme yoluna gitti⁷ (CTS:195/5198; HTS: 217A/6115; TCTC:219/7032-33).

Çin ordusuna başkumandanlık yapan Çin veliahtı Kuang-p'ing Beyi, onun yardımcısı ise General Kuo Tzu-i olarak atandı. Başkomutan ve diğer generaller Hsiang-chi Tapınağı'nın 香積寺 10 km doğusunda topladı. Huai-

⁵Gömeç, Terhin Yazıtında bu isimle geçtiğini söylerken Erhan Aydın ise "Bilge Tarkan Kutlug Bilge Yabgu" olduğunu belirtir. (Gömeç: 1999: 36; Aydın, 2011: 56).

⁶ CTS 121, Pu-ku Huai-en Biyografisinde ise "Yabgu" kelimesi isim olarak değil unvan olarak gösterilmiş, böylece Ti-te adlı kişi Yabgu olarak kaydedilmiştir Yani bu kaynakta "Yabgu Ti-te" olarak belirtilmiştir. (CTS: 121/3478).

⁷ 1 Shih yaklaşık 30 kg. dır.

en de komuta ettiği Uygur birliğiyle geldi. Feng Nehri'nin 灃水 batısına karargâh kurdular. İsyancıların hafif piyade bölüğü karargâhın doğusunda pusuya yatmıştı. Derken Çin ordusuna arkadan atağa geçtiler.

758 yılı dokuzuncu ayda Kuo Tzu-i dokuz askeri bölgenin birliklerinden oluşan büyük orduyla Hsiang-chou 襄州 şehrine saldırıya geçti (CTS:121/3479). İki ordu şehrin batı surlarında savaşa tutuştular. Bu savaşa Pu-Ku Huai-en'in yanısıra iki general daha katılmıştı. Önceleri avantajlı durumda olan Yen orduları giderek kaybetmeye başladılar. Çin ordusunun Sol Kanat Kumandanı olan Pu-ku Huai-en, bu kez diğer generaller olmadan tek başına Uygur, Güneyli ve Arap birliklerinden oluşan 150-200.000 kişilik güçlere liderlik yaparak pusudaki isyancılara karşı atağa geçerek asıl orduyu rahatlattı. Daha sonra diğer generallerle birleşerek düşman kuvvetlerinin arkasına geçtiler ve Yen ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattılar. Bu savaşın sonunda Çin, Ch'ang-an'ı isyancılardan geri aldı. Uygurlar önce Pu-ku Huai-en, daha sonra da General Li Ssu-yeh 李嗣業 kuvvetleriyle birleşmişlerdi. Bu savaşlarda yaklaşık 60.000 kişi öldürüldü (TCTC:7033-34; Çandarlıoğlu:39). Yen Generalleri kaçmayı başardılar. Ancak kaçan generallerin yakalanması konusunda Huai-en ısrarcı olup konuyu defalarca gündeme getirmesine rağmen tecrübesiz başkomutan, ordunun kaçanları takip etmesinin gereksiz bir savaş olacağını, askerinin artık dinlenmesi gerektiğini söyleyerek onu reddetti. Böylece Yen Generali T'ien Ch'ien-chen 田乾真, Ch'ang-an'dan kaçma fırsatı buldu (CTS:121/3478; HTS:224A/6366).

Başkent Ch'ang-an yeniden ele geçirildikten sonra Uygurlar yağma yapmak istediler. Onları durdurmak isteyen ama kızdırmaktan çekinen Çin veliahtı başkumandan, Uygur lideri Yabgu'nun atının önünde ona selam vererek, eğer yağma yapılırsa, Luo-yang alındığında şehir halkının Uygur askerlerini isyancı ordusundan sanarak karşı koyabileceğini, bu yüzden şimdilik yağma yapmamalarını rica etti. Fakat Luo-yang alınınca diledikleri kadar yağma yapabileceklerini belirtti. Bunun üzerine Yabgu bu jسته karşılık derhal atından indi ve veliahtın önünde yere eğilerek kabul ettiğini bildirdi (CTS:195/5199). Böylece Çin Başkomutanının ricası doğrultusunda Uygurlar Ch'ang-an'da yağma yapmadı.

Aynı yılın onuncu ayında Başkumandan ve General Kuo Tzu-i önceden gelip Ch'ü-wo 曲沃'da kamp kurmuş olan Uygurları Shan-chou'un batısındaki Yen birlikleri üzerine gönderdiler. Uygur Kağanının oğlu Yabgu, kendi generali Ch'e-pi-shi-t'u-po-p'ei-luo 車鼻施吐撥裴羅 idaresinde diğer komutanları Güney Dağları 南山'ından doğuya, vadide bekleyen Yen

Ordusu üzerine göndermişti. General başarılı bir çarpışma sonucu düşman askerlerini tamamen imha etmişti. Ancak o sırada Çinli başkomutan Kuo Tzu-i, Hsin-tien 新店'e geldiğinde isyancılar tarafından püskürtüldü. Bu ani gelişen olayı tepeden gören Uygur birlikleri derhal kendi bayraklarını açarak hızla arkadan saldırıya geçtiler ve düşmanı ok yağmuruna tuttular. Hazırlıksız yakalanan Yen Ordusu büyük bir hezimete uğradı ve sağ kalanlar kuzeye doğru kaçmaya başladı. Uygur birlikleri kaçanların peşine düştü ve onları 20 km. kadar takip etti. Bu savaş öylesi kanlı olmuştur ki bittiğinde 30 km.lik bir alanda neredeyse yüz bin kadar ceset vardı⁸.

Yen komutanları Sha'an şehrini bırakıp kaçtılar. Pu-ku Huai-en askerlerini dört bir yana kaçışan düşman askerlerinin peşine yollarken veliaht Shu ve Kumandan Kuo Tzu-i, Sha'an şehrine girdi. Yen-chuan'da bulunan Yen İmparatoru An Ch'ing-hsü, Bu yenilgiyi duyunca çareyi doğu başkentini yani Luo-yang'ı terk etmekte buldu.(TCTC:220/7040). Böylece Çinliler her iki başkentlerini de düşmandan geri almış oldular (CTS:121/3479). Her iki başkent alındıktan sonradır ki Çin imparatoru ancak Ch'ang-an şehrine geri dönebilmiştir.

Tüm bu savaş anekdotlarından anladığımıza göre Uygur birlikleri hem akıncı, hem ilk atağı yapan hem de son darbeyi vuran, kaçanı kovalayarak yeniden örgütlenmelerinin önünü kesen ve ayrıca pusuya yatan birlikti. Bu onların çok hızlı, olağanüstü savaş tecrübesine sahip, çarçabuk toparlanabilen, ileri planlama ve yüksek organizasyon yeteneği ile üstün savaş zekâsı gibi özelliklere sahip olduklarını göstermektedir.

O sıralarda Çin imparatorunun öz kızı Ning-kuo Prenses 甯國公主 758 yılının sekizinci ayında ülkesi düşmanla boğuşurken, istemeye istemeye yola çıktı ve dokuzuncu ayda Uygur ülkesine vardı⁹.

Luo-yang'dan kaçan Yen İmparatoru An Ch'ing-hsü ise 1300 kişilik bir birlikle kuzey doğuda önemli bir yer olan Yeh şehrine 鄴城 çekilmişti. Onun ardından giden Çin ordusu 758 yılının dokuzuncu ayından ertesi yılın üçüncü ayna kadar Yeh şehrini ve şehirde bulunan An Ch'in-hsü'nün ordusunu yedi ay boyunca kuşatma altına aldılar. Bu olay şöyle gelişti:

An Ch'ing-hsü Yeh şehrinde her gün yeni gözetleme kuleleri, su çukurları, sur duvarları gibi takviyelerle uğraşiyor, bir yandan da gemiler yaptırıyordu. Kalan vaktini ise sarayda içerek geçiriyordu. Askeri ve siyasi yetkiler adamlarının eline geçmişti. Çin İmparatorunun emriyle Çin'in

⁸ CTS ve HTS deki Pu-ku Huai-en Biyografisinde bu savaşın detayları verilmemiştir.

⁹ Ancak bir yıl bile geçmeden 759 yılının dördüncü ayında Moyen Çor Kağan ölecek ve yerine küçük oğul Bögü geçecekti. (Baykuzu, 2013: 86)

dokuz bölgesinin toplam 200.000 kişilik askeri gücü aynı anda Yeh şehrine saldırı için hazırlandı. Bunlara Uygurlardan Ku-ch'uo Tigin ve Uygur başbakanı Ti-te da katıldı. İki ayrı ordu da arkadan destek olarak geliyordu. Tam bir yıllık hazırlıktan sonra, 10.ayda saldırı emri verildi. Ordu üç farklı güzergâhtan gelecek ve bir yerde birleşecekti. Buna göre Hsing-yuan 杏園'den Sarı Irmak'ı geçerek gelen General Kuo Tsu-i, burada An T'ai-ch'ing 安太清'i yendi ve 4000 kişi öldürdü, 500 esir aldı. An, Wei-chou'ya kaçmak zorunda kaldı. Kuo onu takip etti ve derhal Wei-chou şehrini kuşattı. Diğer bir kol General Lu Kuei 魯炅'in komutasında Yang-wu 陽武'dan Sarı Irmak'ı geçti. Üçüncü kol Li Kuang-ch'en 李廣琛 ve Tsuei Kuang-yuan 崔光遠 ise Suan-tzao 酸枣¹⁰'dan Sarı Irmağı geçtiler ve hemen akabinde bu iki kol da o sırada Wei-chou'yu kuşatma altında tutan General Kuo Tzu-i ile birleştiler (TCTC:220/7062-63).

Wei-chou'un tehlikede olduğunu gören An Ch'ing-hsü, 70.000 kişilik atlı ordusuyla yardıma çıktı. Ordusunu üçe ayırdı. Bunların başlarında başkomutan olarak Tsuei Ch'ien-you 崔乾祐, yardımcı komutan General T'ien Ch'eng-ssu 田承嗣 ile An'ın kendi ordusu vardı.

General Kuo, 3000 okçusunu şehrin sur duvarlarının hemen yanında toprağın altına gizledi. An Ch'ing-hsü ve ordusunu beklemeye geçti. Bir süre sonra düşman ordusu gelince iki ordu çarpışmaya başladı. General Kuo'nun ordusu çarpışmada yenilmiş gibi yapıp geri çekildi. An Ch'ing-hsü'nün kuvvetlerinin onu takibe geçeceğini biliyordu. An Ch'ing-hsü'nün kuvvetleri surlara yaklaşıncı gizlenen okçular aniden çıkarak düşman ordusunu ok yağmuruna tuttular. An'ın ordusu çok zayıf verdi, sağ kalanlar kaçtı. An yenildi, kardeşi An Ch'uang-ho 安床和 yakalandı ve orada öldürüldü (CTS:200A/5373).

An, kaçarak Yeh şehrine geri döndü. Çin ordusu bunun üzerine derhal şehri sardı. An'ın kaçacak yeri kalmayınca bir adamını Shih'ye göndererek imparatorluğu kendisine bırakacağı vadiyle yardım istedi. Shih, haberi alınca hemen 130.000 kişilik güçle yardıma yola çıktı.

Kuo Tzu-i ve diğer sekiz tudun Yeh Şehrini kuşattı. Kanallar kazdırılarak şehir su baskınına uğratıldı. Dört ay sonra şehir halkının erzağı tüketmişti ve açlık had safhaya gelmişti. Öyle ki artık bir farenin bile değeri 4000 para olmuştu. Atlar yine kendi pisliklerinden çıkarılan arpalarla beslenmeye çalışılıyordu. Halk artık teslim olmayı bile düşünmeye

¹⁰ Hsing-yuan, Yang-wu ve Suan-tzao adlı yerlerin üçü de Ho-nan Eyaletindedir.

başlamıştı. Artık içerdekiler ve dışarıdakiler her an şehrin düşmesini bekliyorlardı.

Bu sırada Shih Ssu-ming, Wei Chou'dan yola çıkmıştı. Yeh şehrine 30 km. kala ordularının konuşlanmasını, her karargâhın 300'er büyük davul hazırlamasını istemişti. Davullar her karargâhta aynı anda çalınmaya başlayacak ve böylelikle yer gök titretilecekti. Bunun yanında her karargâhtan 500'er seçme atlı şehrin yakınlarında dolaşıp Çin subaylarının mallarını yağma edecek ancak, karşı konulduğunda çarpışmaya girmeyip karargâhlarına geri dönecek, peşlerindeki Çinli askerler geri dönünce tekrar her yerde dolaşmaya başlayacaklardı. Açlık had safhadaydı. Çin ordusu için ise at arabaları ve gemilerle nehir yoluyla güneyden ve batıdan erzak geliyordu. Shih Ssu-ming bazı adamları vasıtasıyla nakliyecileri korkuttu. Gelen erzaklar nakliyeciler kaçtığı için dağıtılamamış ve orada bırakılmıştı. Shih Ssu-ming erzak yığınlarını ateşe verdi. Çin ordusu yangından dolayı kargaşa yaşarken Shih, Yeh Şehri surlarına kadar ilerledi.

Üçüncü ayın altısında Çin yaya ve atlılardan oluşan toplam altı yüz bin kişilik devasa bir ordu An-yang şehrinin 安陽 kuzeyinde savaş pozisyonuna geçti. Shih, onları elli bin kişiyle karşıladı. Çinliler bu kadar az savaşçının tam bir ordu olduğuna bile inanmadı ve ciddiye almadılar. Oysa Shih, doğruca onların üzerine ilerledi ve atağa geçti. Çinlilerin ciddiye almayıp gereken dikkati göstermemesi onlara pahalıya mal oldu ve savaş sonunda koca Çin ordusunun neredeyse yarısı kaybedilmişti.

Kuo Tzu-i tam yardıma yetişmişti ki, aniden şiddetli bir fırtına koptu, Göküzü birdenbire karardı, gözgözü görmez oldu. Bu ani durumda her iki ordu da paniğe uğradı ve dağıldı. Kuo Tzu-i, düşman ordusunun bu kargaşadan istifade ederek nehri geçip Luo-yang'a saldıracağından endişe etti ve bu yüzden derhal köprüyü yaktırdı (TCTC:218/6972). On binden fazla attan sadece üç bin adet kalmıştı, yüz binden fazla zırhın ise tamamı kaybedilmişti. Luo-yang halkı Yeh Şehrinin düştüğünü duyunca sıranın Luo-yang'a geldiğini düşünerek paniğe kapıldı. İnsanlar korkudan şehri terk edip dağlara kaçtı. Ancak şehrin dışında bile bir kaos yaşanıyordu. Şartlar başıboş kalmış askerler, fırsat düşkünü hırsızlar, katillerin harekete geçmesini sağlamıştı. Halk yolda kendi askerleri tarafından bile yağmalandı, yerel kolluk kuvvetleri artık kanunları uygulayamıyor, kimse onları dinlemiyordu. Yaklaşık on gün sonra ortalık biraz duruldu. General Li Kuang-pi¹¹ ve Wang

¹¹ Li Kuang-pi aslen Çin'e bağlanmış olan bir Kitan Beyinin oğludur. Babası Çin'e bağlandığı zaman Shou-fang Tudun yardımcılığına atanmış ve "Fu-kuo Beyi" unvanı verilmişti. Li, çok iyi bir atlı okçu olmasının yanı sıra Han yıllıklarının okuyabilecek kadar iyi bir Çinceye sahipti. An Lu-shan isyanında bir çok cephede Kuo Tzu-i komutasında savaşmış, bir çok yararlılık

Ssu-li birliklerinden geri kalanları topladılar ve geri döndüler. Diğer Tudunlar daha ağır kayıplar vermişlerdi. En ağır kaybı veren Lü Kuei intihar etti.

General Kuo, Ho-yang'a çekildi, Li Kuang-pi ise T'ai-yuan'e geri döndü¹². Pu-ku Huai-en yönetimindeki Uygur birlikleri ise savaşta tamamen yok olmuştu. Uygur prensi Ku-ch'uo Tigin ve başbakanı Ti-te yanında sadece onbeş kişiyle kaçabilmişti. Ch'ang-an'a gelince imparator tarafından bol hediyelerle ödüllendirildiler. Ku-ch'uo Tigin'e "Yin-ch'ing Kuang-lu Tai-fu 银青光禄大夫"¹³ ve Hung Lu-ch'ing 鸿胪卿¹⁴ unvanları verildi ve böylece ülkelerine döndüler (HTS:217A/6117).

Kuo Tzu-i, yenilgiye uğradıktan hemen sonra Shih Ssu-ming fırsatı değerlendirerek askerleri topladı ve Yeh-nan 邲南'a konuşlandırdı. An Ch'ing Hsü, Kuo Tzu-i'nin birkaç tonluk erzağını ele geçirmişti. Dışarıda bekleyen Shih Ssu-ming'i de ne içeri alıyor, ne de erzak veriyordu. Shih bir süre sükûnetle bekledi An daha sonra Shih Ssu-ming'in öfkelenişini farkedince korkuya kapıldı. Bunun üzerine onu vezir yaptığını ilan etti. An'ın tutarsız ve korkak tavırları Shih Ssu-ming'in sabrını taşırdı ve bir hile yapılacağını anladığında şehre girerek onu öldürdü. Ardından Shih derhal eski dostu An Lu-shan için uygun bir mezar hazırlattı ve onu bir kral töreniyle yeni mezarına taşıdı. Ona ölümünden sonra 燕刺王 unvanını verdi (HTS:225A/ 6424). Çok geçmeden başkent Fan-yang'a yani Pekin şehrine döndü ve oğlu Shih Ch'ao-I 史朝義'yi oraya görevli olarak bıraktı. Beşinci ayda imparatorluk kıyafetini giyerek kendini "Büyük Yen Devleti İmparatoru" ilan etti. Fan-yang şehrinin ise ismi değiştirildi ve "Yen-ching 燕京" adı verildi. Yıl Hsün T'ien 順天 yapıldı, eşi Hsin Chih 辛氏'yi imparatoriçe, oğlu Shih Ch'ao-i'yi ise Huai Kralı olarak atadı.

Aynı yıl Uygur tahtında da önemli bir değişiklik oldu. Shih Ssu-ming Yen imparatoru olmadan bir ay kadar önce; 759 yılı 4. ayda Moyen Çor Kağan öldü. Veliaht Yabgu ise öldürülünce yerine Yabgu'nun kardeşi Böğü Kağan 牟羽可汗 geçti (CTS:195/5201; HTS:217/6117; TCTC: 221/7076).

göstermiş ancak Pu-ku Huai-en parlarken onun gölgesinde kalmıştır. 761 yılı yedinci ayda intihar etmiş, 11. Ayda ise imparatorluk onun için görkemli bir tören yaparak San-yuan civarına gömmüştür. (Bkz. CTS:110/ 3303-3311).

¹²Bu konuda Li Kuang-pi'nin biyografisindeki bilgiler az ve detaysızdır, konuya özet olarak değinilmiştir. (CTS:110/ 3306).

¹³"Gümüş Mühür ve Mavi Kurdeleli İmparatorluk Ağırhama Memuru" anlamına gelse de aslında yabancı liderlere verilen onursal unvanlardan biridir. (Hucker, 1989: 581).

¹⁴"Tören Bakanı", Yabancı liderlere verilen fahri unvan. (Hucker: 264).

759 yılı dokuzuncu ayda Shih Ssu-ming Luo-yang'a saldırarak Çinli general Li Kuang-pi'yi yendi ve şehri tekrar ele geçirdi (TCTC: 221/7086-87). Shih Ssu-ming bir yıl içinde birçok yeri yeniden Çinlilerden alınca imparator yeniden Luo-yang'a saldırı emrini verdi ve bunun için General Li Kuang-pi'yi görevlendirdi Diğer komutanlar ise imparatorun çok güvendiği Shuo-fang Askeri Valisi Pu-ku Huai-en ve Yü Ch'ao-en 魚朝恩 ile General Li Pao-yü 李保玉 idi. Böylece iki ordu bu kez 761 yılının ikinci ayında bu kez Luo-yang'ın kuzeyindeki Mang Shan 邛山'de savaşa hazırlandı. Li Kuang-pi orduya ağır bir disiplin uyguluyordu. Pu-ku Huai-en ise ondan çekiniyor ama yine de onun taktiklerinin doğru olduğunu düşünmüyordu.

Li Kuang-pi, Pu-ku Huai-en'in Mang Dağı'na çekilip orada savaş düzenine geçmesini emretmesine rağmen Huai-en bu emre uymadı ve düzde savaş durumuna geçti. Li'ye göre dağda olmak hem atak yapma hem de çekilme açısından elverişliydi, düzde olmak ise savaşta işler iyi gitmediği zaman bütün orduyu tehlikeye sokabilirdi. Li, bir kez daha emri tekrar etti. Huai-en emri dinlememekte ısrarlıydı. Bu sırada T'ang ordusunun hala savaş düzenine geçmediğini gören Shih Ssu-ming ani bir çıkış yaparak saldırıya geçti. Saldırıya hazır durumda olmayan T'ang ordusu büyük bir hezimete uğradı. Ölü ve yaralıların sayısı binlerceydi. T'ang ordusu tüm silahlarını ve savaş aletlerini kaybetti. Müteakiben Ho-yang, Huai-chou 懷州 gibi gibi askeri açıdan önemli şehirler birbiri ardına düştü ve Shih Ssu-ming'in eline geçti. Çin sarayı bu haberi alınca düşman ordusunun batıya ilerlemesini durdurmak için Sha'an-chou'daki kuvvetleri arttırmak yoluna gitti. Huai-en bu savaşta Li Kuang-pi'den daha başarılı olduğunu düşündüğü için imparatorun gözünde yükseldi (CTS:121/3479, 110/3310).

Çin imparatoru Su Tsung (711-762) Çin tahtında 5 yıl kaldıktan sonra 762 yılı beşinci ayın on beşinde hastalanarak öldü. İmparatoriçe Chang 張皇后, onun ölümünden sonra tahta kendi oğlunu geçirmek istediği için birçok karışık entrikaya başvurdu. Ancak Başbakan Li Fu-kuo 李輔國 nihayetinde onu öldürerek entrikaları durdurmayı başardı ve böylece otuz sekiz yaşındaki veliaht Li Yü 李預 "Tai Tsung 代宗" (726-779) unvanıyla tahta çıktı. İşte bu birkaç ay içerisinde Çin tahtı boş kalmış, bu durum Yen Devletini cesaretlendirmişti.

Çin İmparatoru Tai Tsung, T'ang Hanedanlığı'nın başına henüz geçtiği sıralarda Yen İmparatoru Shih Chao-i ise hala Ho-luo'da bulunuyordu. Çin sarayı henüz bastırılmamış olan isyana karşı Liu Ch'ing-t'an'ı 劉清譚 eski dostluklarını yeniden kurmak bahanesiyle yeniden bir askeri yardım isteğini

iletmek için Uygur ülkesine gönderdi¹⁵. Ancak tam bu sırada Yen İmparatoru Shih Chao-i de Uygurlara bir elçi göndermişti. Üstelik bu elçi Çin elçisinden önce Uygur sarayına varmıştı. Shih Chao-i'nin elçisi Tengri yani Böğü Kağan'a T'ang Hanedanlığı'ndaki taht mücadelelerinden dolayı artık Çin'de bir imparator olmadığını, tahtın hâlihazırda boş olduğunu aktardı ve bu fırsatı kaçırmamaları gerektiğini belirterek Uygur Kağanı'nı ordularını birleştirip Çin hazineleri birlikte ele geçirmeye ikna etti. Böylece kağan sekizinci ayda ordularıyla güneye indi. Tam bu sırada burada Çin elçisiyle karşılaştılar. Onun Çin sarayından gönderildiğini öğrenince Böğü çok şaşırды ve kızarak Çin tahtında artık kimsenin olmadığını bildiğini, onu kimin gönderdiğini sordu. Hadım, T'ang tahtında artık Kuang-p'ing Kralının 廣平王 olduğunu, onun eskiden veliahtken Uygur veliahtı Yabgu ile birlikte Çin'de savaştıklarını, isyancıların ele geçirdiği iki başkenti geri aldıklarını, An Ch'ing-hsü'yü yendiklerini ve kardeşlik kurduklarını, Uygur Kağanı'na her yıl binlerce top ipek kumaş gönderdiğini söyleyerek yeni imparatorun kim olduğunu hatırlatmaya çalıştı.

Birkaç yıl önce Moyen Çor Kağan oğlu Tengri için bir Çinli prenses istemiş, Çin imparatoru Su Tsung bu istek üzerine ona Pu-ku Huai-en'in kızını göndermişti. Moyen Çor ölüp yerine oğlu Böğü tahta çıktığında ise bu eşini "Tengri Hatun" ilan etmişti. Şimdi o hatun da kağanla birlikte geliyordu. Kağan, kayınpederi ve onun annesiyle görüşme isteğini ilettiler. Uygur birlikleri bu sırada Çin'in batı, orta ve doğu Shou-hsiang'daki kalelerine kadar gelmişti. Kalelerin, sınırların muhafızsız, setlerin boş, kasabaların harap edilmiş olduğunu gördüler¹⁶. Çin gerçekten de artık yıkılmış ve başsız kalmış gibi görünüyordu. Yalan söylediğini düşündükleri Çinli elçi Liu Ch'ing-t'an'a bu yüzden kötü davrandılar. Ch'ing-t'an bunun üzerine hemen Çin imparatoruna elçi göndererek Uygurların Tengri Kağan yönetiminde 100.000 kişilik bir kalabalıkla Çin'e doğru geldiğini bildirdi. Bu kötü haberi duyan imparator korkudan derhal bir görevliyi Uygurları karşılamakla görevlendirdi. Ayrıca Böğü'nün kayınpederi olan Pu-ku Huai-en'e haber göndererek duruma müdahale etmesini istedi¹⁷. Ancak Huai-en

¹⁵ Gömeç ve İzgi, Shih Chao-i'nin elçisi ile Liu Ch'ing-t'an'ı birbiriyle karıştırmıştır. Bkz: (Gömeç: 16, 42; İzgi, 1987: 17).

¹⁶ Ögel, eserinde Uygurların bütün kuzey Çin'i yağmaladıkları, Çin şehirlerinin yıkıldığı, mabedlerinin yakıldığı ve artık neredeyse Çin'in egemenliğinin Uygurların eline geçtiğini belirtmektedir. Oysa kuzeydeki şehirlerin harap durumu Uygurların yağması veya akınlarından değil, yedi yıldır süren savaşıardan dolayıdır. Ayrıca Uygurlar Pu-ku gelene kadar hiçbir yere saldırmamış, tam tersine geçtikleri yollarda Çin'e ait eyalet ve kazaların, işaret kulelerinin dikenli çalılar, ve yaban otlarına büründüğünü görmüşlerdir. (Ögel, 2001: 181-183).

¹⁷ Tutulan rapora göre Uygurlar T'ai-yüan'in kuzeyinde gizlice sayılmış, tahminen 4000 asker, 10.000 yaşlı, kadın ve çocuktan oluşan kalabalık ile onların yanında 40.000 savaş atı, sayısız küçük ve büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. (CTS:195/5202; HTS:217A/6117-18) ; Burada

Uygurların önüne çıkmaya cesaret edemiyordu. İmparator bizzat kendi elleriyle buyruk yazarak ona ölümsüzlük levhası¹⁸ verdiğini belirtti ve böylece onu ikna etmeyi başardı. Pu-ku nihayet Böğü'yü karşılamaya çıktı. Kayınpederini karşısında gören Böğü Kağan çok sevindi. Yapılan görüşmede Huai-en, Uygurların T'ang ailesine inancını unutmaması yönünde bir tavsiyede bulundu¹⁹. Zaten Böğü Kağan Liu'nun anlattıklarından Çin tahtının boş olmadığını ve ayrıca muhtemelen daha sınırdan girdiğinde yıkık kalelerin, karakolların ve boş kasabaların halini görünce Çin hazinelerini paylaşmak için onları işbirliğine ikna eden Shih Chao-i tarafından aldatıldığı şüphesine düşmüştü.

Bu konuşma üzerine derhal yeni Çin imparatoruna bir mektup göndererek isyancılara karşı Çin'e yardım etmek istediğini bildirdi. Böğü Kağan'ın saldırı rotası P'u-kuan 蒲關, Sha-wan 沙苑'dan T'ung Geçidi Şehrinin doğusuna çıkmaktı. Ancak Çin sarayı ve Böğü Kağan karşılıklı olarak birbirlerinin fikirlerini geri çevirdiler. Nihayetinde son teklifte anlaştılar. Bu rota Sha'an-chou 陝州'dan Sarı Irmak'ın geçileceği yol idi ve burada gerektiğinde T'ai-yüan erzak deposunu ele geçirebilir ve diğer birliklerle birleşebilirlerdi. Sonunda bu güzergâh kağanın aklına yattı (CTS:195/5203; TCTC:217A/7132; Çandarlıoğlu: 85).

10. ayın 23'ünde T'ang ordusu dört kola ayrılarak topyekun Yen ordularına karşı sefere çıktılar. Pu-ku Huai-en ve Uygurların Sol Şad'ı komutasında T'ang-Uygur birleşik ordusu, Sha'an-chou'ya, Kuo Ying-i 郭英義 ve Yü Ch'ao-en komutasındaki ordu Mian Ch'e 澗池'ya, Li Pao-yü 李抱玉 kuzeyden güneye doğru Ho-yang'a, Li Kuang-pi ise doğudan batıya Ch'en-liu'ya saldıracaktı. Başkumandan Li Shih ise Sha'an-chou'da kalıp bölgeyi koruyacaktı (CTS:121/3480).

Shih Ch'ao-i, T'ang ordusunun topyekün atağa geçtiği haberini alınca derhal bütün komutanlarını taktik planlamak için topladı. A-shih-na Ch'en-ch'ing gelen birliğin Uygur birliği olması durumunda işlerinin zor olduğunu ve bu durumda Ho-yang'a, savunmaya çekilmeleri gerektiğini söyledi.

verilen rakamlar, Uygurların yüz bin kişi olmadığını, bu haberi gönderenin rakamları korkudan veya dikkat çekmesi için abarttığı anlaşılmaktadır.

¹⁸ Bu demir levhanın üzerine, verilen kişinin mevkii, verilmiş sebebi ve yemini yazılırdı. Sahtesinin yapılmasını önlemek için belgenin yarısı sahibinde, diğer yarısı ise sarayda saklanırdı. Belge demirden, üzerindeki yazılar ise altın olurdu. Bu belgeyi taşıyanlar özel yetkilere sahip olur ve dokuz ölümcül suçtan da muaf olurlardı. Bu haktan yalnızca kendileri değil çocukları da dokunulmazlık kazanırdı. Ancak bu belgeyi sahip olan kişi bir tek suç ile ölümlü cezalandırılırdı; bu suç ise devlete isyandı. (Feng, 2010: 1-5).

¹⁹ HTS'de Pu-Ku Huai-en'in Böğü Kağanla bu şekilde konuştuğu görülmez. Oradaki ifade sadece "barış rica etti" şeklindedir. (HTS:224A/ 6367).

Ancak Shih Chao-i bunu kabul etmedi (Çandarlıoğlu: 86). Kasım ayı sonu gibi T'ang ordusu Luo-yang yakınlarında Mang Shan'den giriş yaptı. Kollara ayrılarak saldırıya geçti ve derken Huai-chou'yu ele geçirdi. Üç gün sonra her iki ordu da Mang Shan yakınlarında bir meydan savaşına giriştiler. Yen Devleti ordusu çok sağlam bir pozisyon aldı. Pu-ku Huai-en ise çadırını tam karşılına kurdurtmuş ve birçok sancak açarak tüm T'ang ordusunun orda toplanmış olduğu izlenimini vermeye çalışmaktaydı. Uygur ordusu onun emriyle gizlice Yen Ordusunun arkasını çevirdi. Daha sonra onları önden ve arkadan kısıp aldı, bir davul sesiyle başlayan saldırı çok hızlı bir şekilde sonuçlandı. Onbinlerce isyancı öldürülmesine rağmen yardıma 100.000 kişi daha yetişti. Shao Chiao 昭覺 Şehri Tapınağı civarında savaş düzenine girdiler. Shih Chao-i, kanının son damlasına kadar bir mücadeleye girdi. Derken T'ang ordusunun ani saldırısıyla Yen askerleri artık son ana geldiklerini anladılar ve umutsuzca çarpışmaya başladılar. İlk çarpışmada sonuç hemen hemen belliydi, buna rağmen her iki taraftan da yaralanan ve ölenlerin sayısı korkunçtu. Pu-ku'nun oğlu Ch'ang 瑒 Uygur askerlerine kumanda ederek Shih Ch'ao-yi'nin peşine düştü. Shih onlar geldiğinde intihar etmişti. Baş, saraya isyancıların işinin bittiğinin bir işareti olarak gönderildi (HTS:217A/6119; TCTC: 222/7137-40).

Artık An Lu-shan İsyanı tamamen bastırılmıştı. Yorgun Çin sarayı toparlanmaya çalışırken ilk iş olarak Uygurları ülkelerine uğurlamayı planlanıyordu. 763 yılında Pu-ku Huai-en Çin imparatorundan Uygur Kağanını Gobi'nin kuzeyine kadar uğurlanması için bir emir aldı. Yolu kuzeyde T'ai-yuan şehrinde geçtiğinde Vali Hsin Yun-ching 辛雲京 korktu ve şehrin kapılarını onlara açmadı. Vali bu çirkin davranışı daha sonra da tekrarladı ve Pu-ku ile birliklerini bu yolculuğun dönüşünde de şehre almadı. Vali Pu-ku'nun Uygur Kağanının kayınbabası olmasından dolayı Uygurlarla birlikte olabileceklerinden tedirgin olmuş ve bu kanunsuz davranışı sergilemişti. Oysa Pu-ku Çin ordusunun en büyük generallerindendi ve imparatorun emriyle hareket etmekteydi. Çok öfkelenen Pu-ku derhal saraya durumu rapor etti. Vali sarayın gönderdiği görevliye Pu-ku'nun Uygurlarla işbirliği içinde olduğunu ve isyan planladıklarını anlattı. Görevli onunla görüşükten sonra dönerken yolunu üzerinde olan Pu-ku'nun evine gitti. Görevliyle çok eskiden tanışıyorlardı. Pu-ku'nun annesi çok sevindi, biraz sitem ettiyse de sonradan onun için bir şölen sofrası hazırlattı. Birlikte yediler, içtiler ve eğlendiler. Hatta Pu-ku kalkıp dans etti ve arkadaşına başına bağlamak için ipek kumaş hediye etti. Gece ayrılırken dinlenmesini, ertesi gün Tuan-wu bayramı²⁰ olduğunu kalıp onunla birlikte kutlamasını

²⁰ Yaz mevsiminin geldiğini müjdeleyen bayram.

rica etti. Ancak arkadaşı gitmek için izin istedi. Pu-ku onu ikna edemezse kalmasını sağlamak için hizmetlilere atını saklamaları emrini verdi. Ancak onun bu şakacı davranışı arkadaşı tarafından yanlış anlaşıldı. Pu-ku'nun onu öldüreceğinden korkan Luo Feng-hsien 駱奉先 çok telaşlandı ve gece gizlice kaçtı. Pu-ku onu bulamayınca çok şaşırды ve bir adamla eşyalarını ve atını ona yetiştirdi. Ancak çok korkmuş olan Luo saraya Pu-ku'nun isyan planları içinde olduğu raporunu verdi (TCTC:223/7147). Bu haberi alan Pu-ku bunun doğru olmadığını anlatmak amacıyla imparatorla görüşmek için izin istedi. Uzun süre izin bekleyen Pu-ku'nun içi içini yiyordu. Daha fazla dayanamadı ve imparatora sitem dolu oldukça uzun bir mektup yazdı. Bu mektupta haksızlığa uğradığını vurgularken yaptığı sayısız yararlılıkları sıraladı (CTS:121/ 3482). Buna göre yaptığı iyi işlerini bir nevi suç olarak algılandığını ima etti ve bu altı önemli “suçu”nu özetle şöyle gösterdi:

“1-Tongra isyanını sırasında eski imparatorla birlikte isyanı bastırdım ve Ho-ch'ü bölgesini temizledim.

2-Tongralar'a yakalanan oğlumun kaçıp gelmesine rağmen askeri kontrol ve otoriteyi elde tutabilmek uğruna onun ölüm emrini verdim.

3-İki kızımı ülkenin huzuru ve düşman yağmasından korumak için yabancılara gelin gönderdim²¹.

4-Oğlum ve ben bu ülke için canımızı hiçe saydık.

5-Ho-pei bölgesinde yeni yerler için, Askeri Valiler güçlerini korusunlar diye isyanları dindirmek için canımı dışıme taktım, ancak isyancı ben oldum.

6-Uygurları, Çinin artık düzene kavuştuğu söyleyerek geri gönderdim ve onlarla Çinin ilişkisini iyi komşuluk durumuna getirdim.” (TCTC:223/7148-49; CTS:121/3485; HTS:224A/6370).

Bu mektuptan sonra imparator ona başbakan P'ei Tzun-ch'ing 裴遵庆 gönderdi. Pu-ku onu gördüğünde ayaklarına sarılarak ağladı. Bunu üzerine başbakan onun saraya gitmesine izin verdi. Ancak Pu-ku'nun yardımcı generali Fan Chih-cheng 范志诚 buna karşı çıktı. Çok başarılı olup ölümle

Burada ilginç bir nokta vardır. Tarihte Pu-ku'nun iki kızının Uygurlara Çin prensesi olarak gittiğini biliyoruz. Biri 758 de Ning-kuo Prensesle gönderilen ve Böğü ye eş olan sonraki Kuang-ch'ing Hatun olmalıdır. Kayıtlarda Uygurlara gelin giden bir diğer kızı daha vardır ancak bu kız babasının ölümünden sonra 769 yılında gönderilmiştir. Bu yüzden Pu-ku'nun “iki kızım” derken bunu biliyor olması mümkün değildir. Acaba kaynakların bize aktarmadığı bir kızı daha mı Uygurlara gitmiştir? Belki de 758 de Ning-kuo Prensesle nedime olarak giden ve onunla Çin'e dönmeyip Böğü Kağan'a eş olan ve “Küçük Ning-kuo Prenses” adı verilen hanım Pu-ku'nun bir diğer kızıdır.

cezalandırılan diğer komutanları hatırlattı. En sonunda Pu-ku öldürülmekten korktuğu için saraya gitmeye cesaret edemedi. Oğlu Pu-ku Yang 瑒'ın gittiği yere gitti ve birlikte T'ai-yuan Valisi Yun-chin 雲京'e saldırdılar. Yun-chin yenildi. Daha sonra Yun-tse 榆次 ya saldırdılar ama alamadılar (HTS: 224A/6371). Üstelik Pu-ku Yang savaşta öldürüldü. Pu-ku Huai-en'in derhal annesinin yanına giderek olup biteni anlattı. Fakat annesi onun isyan çıkartmasına çok sinirlenmişti. Bu yüzden yanına gelen oğlunu kötü bir şekilde azarladı, bağırdı ve hatta bıçakla öldürmeye çalıştı.

Bu olaydan hemen sonra kuzeye çekilen Pu-ku 764 yılı onuncu ayda Tibet, Uygur ve Tang-hsiang 黨項²² boylarından oluşmuş birkaç tümen kuvvetiyle güneye doğru inmeye başladı. Bu haber An Lu-shan İsyanından henüz çıkmış ve yaralarını hala saramamış bir imparatorluk için kötü bir durumdu. Başkent bu haberle sarsıldı (CTS:120/3459). General Kuo Tzu-yi derhal birliklerini toplayarak Feng-t'ien 奉天'e doğru yola çıktı. İmparator telaşa General Kuo Tzu-i'ye planlarını sordu. General yardıma gerek olmadığını, Pu-ku ve adamlarının aslında eskiden kendi adamları olduğunu ve onlarla uzun zaman birlikte düşmanlara karşı savaştıklarını, bu yüzden onların kendisine karşı savaşamayacaklarını söyledi. Böylece Pu-ku'nun başarılı olamayacağını ima ederek imparatoru teskin etti. Bir süre sonra isyan ordusu harekete geçerek Ping-chou'ya saldırıya geçtiler. Zor durumda kalan generaller merkezden yardım istediler. Fakat ona göre geç kalınmıştı. Ayrıca bu insanların onun taktiklerini iyi bildiklerini belirterek eğer kendileri saldırmazsa onların da saldırmayacağını belirterek savaş isteyeninin başı kesilmesi doğrultusunda emir verdi. Bunu üzerine General Kuo ve ordusu Ching-yang 涇陽'a, büyük oğlu ise Shuo-fang'a yola çıktı, Pin-ning 邠寧 Askeri Valisi ise şehrin kapılarını kapatıp sıkı korumaya geçti. Huai-en öncelikle Feng-t'ien'e doğru atak yaptı ve şehrin yakınlarında savaşa girdi. Komutanlar savaşmak için Generalden izin istediler ancak o izin vermedi. O sırada bu güçlü orduya karşı koyabilecek durumda olmadıkları çok açıktı ve savaşa girmedi. Pu-ku'nun ordusu bir süre bekledi ve sonra geri döndüler. Başkente dönen General Kuo bu büyük belayı savuşturduğu için imparator tarafından ödüllendirildi (CTS:120/3460; HTS:137/4605).

765 yılı sekizinci ayda Pu-ku Huai-en Tibet, Uygur, Nula 奴剌, Tang-hsiang, Ch'iang 羌 ve Tu-yü-hun 吐谷渾 boylarından oluşan 300.000 kadar bir kuvvetle güneye harekete geçti. Önce birkaç tümen T'ung-chou 同州'yu yağmalayacak, böylece buranın güney yolunu tıkayacak, hemen arkadan gelen Pu-ku Huai-en komutasındaki ağır birliklerle birleşeceklerdi. Yani; Pu-

²² Tangutlar. Ch'iang kabilelerinden birisidir.

ku'nun planına göre Tibetliler kuzeyden, Tang-hsianglar doğudan, Tuyuhun ve Nula boyları ise batıdan harekete geçecekti. Uygurlar ise Tibetlileri takip edecek ve daha sonra onlarla birleşecekti (TCTC:223/7176). Bu planı hayata geçiren Pu-ku, Uygur ve Tibet birlikleri ile Ching 涇, Ping 邠 ve Feng-hsiang 鳳翔'dan Feng-t'ien ve Feng-shui 豐水 gibi başkente yakın yerleri yağmaladılar. Başkent büyük bir panik yaşamaya başladı. Ancak yine de olağanüstü tedbirler alındı. İmparator sarayın bahçesinde bile asker olmasını istemedi. Şehrin tüm kapıları kapatıldı.

Kuo Tzu-i komutasındaki Çin ordusu birkaç farklı bölgeye ayrıldı. General ve ordusu Ching-yang 涇陽'da, büyük oğlu Shuo-fang'da, Komutan Pai Yuan-kuang 白元光 Feng-t'ien'de, Li Kuang-ching 李光進 ise Yün-yang 雲陽'da konuşlanacak, diğerleri de başkente yakın köprüleri tutacaklardı²³. Kuo, Ching-yang'a giderken, henüz Ho-chung'a vardığında etrafı kendinden sayıca çok fazla olan isyan askerleri tarafından sarıldı. Bir tümen olan askerini birliklere dört yana ayırarak etrafını korumaya aldı. Kendisi ise 2000 asker almıştı. Dört yanı askerler tarafından korunmaya alınmış kişiyi gören isyan askerleri şaşkınlıkla ve merakla onların önlerine çıktılar ve gelenin kim olduğunu sordular. "*Kuo Ling-kung!*"²⁴ diye cevap verilince Uygurlar şaşırarak "*o yaşıyor mu?*" dediler. Pu-ku Huai-en'in onlara Gök Kağanın ve Ling-kung'un yani Çin İmparatorunun ve General Kuo Tzu-i'nin öldüğünü, Çin'in artık başsız olduğunu söylediğini, bu yüzden onunla Çin'e geldiklerini belirttiler. Ayrıca eğer general yaşıyorsa imparator da yaşıyordur diye sordular. Çinli askerler "İmparator da sağ" deyince onun da yaşadığını dolayısıyla kandırıldıklarını anladılar. Onların bu durumu üzerine Kuo'nun adamlarından biri eskiden An Lu-shan isyanı zamanında birlikte nice zorlu savaşları kazandıklarını, her iki başkenti geri aldıklarını, bunu karşılığında oldukça iyi ödüllendirildiklerini nasıl unuttuklarını ve bütün bu iyi birlikteliğe rağmen nasıl isyancılara yardım ettiklerini sordular. Uygurlar emin olmak için Başkumandanı görmek istediklerini söylediler. General Kuo ortaya çıkmak için yeltendiğinde maiyetindekiler, generali yabancı boyların güvenilmezliği konusunda uyardılar. Ancak o ise şu anda düşmanla savaşacak durumlarının olmadığını hatırlatarak yapılacak en iyi şeyin onları samimiyetiyle etkilemek olduğunu belirtti. Komutanlar hiç değilse yanına 500 demir zırhlı atlı almalarını söyledilerse de kabul etmedi. Emir üzerine Çinli görevli bağırarak onun geldiğini duyurdu. Uygurların başkumandanı, Böğü Kağan'ın kardeşi olan

²³ Kimin nerde konuşlanacağı konusu CTS 120 Kuo Tzu- Biyografisinden çok HTS 224A Pu-ku Huai-en ve HTS 137 Kuo Tzu-i Biyografisinde daha ayrıntılıdır.

²⁴ Kuo Tzu-i'nin gerçek adıdır.

Yağlakar Hu-lu Tu-hu ve diğerleri şüphelenerek derhal yaylarını sonuna kadar gerdiler ve beklemeye geçtiler. Kuo Tzu-i, 20-30 atıyla ortaya çıktı. Uygurları görünce miğferini çıkarttı ve Uygur beyine selam vererek “*Sağ mıymışım? Birlikte onca zorluğu paylaştığımızı nasıl unuttunuz da işler bu hale geldi?*” diye sitemde bulundu. Uygurlar derhal ellerindeki silahları yere bırakıp eğilerek selam verdiler ve “*meğer bizim babamızmış!*” diye çok etkilendiler (HTS:137/4606). General derhal askerlerine içki getirmelerini emretti. Hepsiyle içki içti ve herkese toplam üç bin adet başa bağlanan desenli renkli ipek kumaş hediye etti²⁵ (CTS:120/3462; HTS:137/4604).

Bu olay HTS deki Pu-ku Huai-en Biyografisinde biraz daha farklı anlatılmaktadır. Buna göre isyan başladıktan hemen sonra Pu-ku Huai-en hastalandı ve öldü²⁶. Emrindeki iki komutan diğerlerini kontrol edemediler ve idareyi ele alamadılar. Bir süre sonra da öldürüldüler. İçlerinden bir başka komutan askerleriyle Çinlilerin olduğu Ching-yang şehrine saldırıya geçti. Ancak o an bastıran şiddetli yağmur şehre girmeyi zorlaştırıyordu. Bu sırada Tibetliler ve Uygurlar liderlik için mücadele ediyor, ve durmadan birbirlerinden şüpheleniyorlardı. Bu yüzden hiçbiri şehre önce girmek istemiyordu. Daha sonra evleri ve binaları ateşe verdiler, değerli eşyaları yağmaladılar on binlerce erkek ve kadını ele geçirip geri döndüler (HTS:224A/6372). Pu-ku'nun ölüm haberi üzerine komutanları anlaşmazlık yüzünden çatışmaya başladılar. Uygur komutanı Luo Tarkan 羅達干²⁷ 2000 askerle birlikte gizlice Ching-yang'a giderek General Kuo ile görüşmek ve onun yönetimi altında olmak istediklerini ilettiler. Bunun üzerine general maiyetini Uygurların karargâhına gönderdi. Uygurlar bizzat kendisini görmek istediklerini ilettiler. Bunu duyan general kapı gibi tutulan bayrakların arasından aniden çıkıverdi. Uygurlar çok şaşırıldılar ve o olup olmadığından tam emin olmak için zırhını çıkarmasını rica ettiler. General kıyafetini çıkarınca gerçekten de o olduğuna karar verdiler. Kuo Tzu-i, hemen ardından yanında duran iki komutanını Uygurlara tanıştırdı. Uygur lideri atından inerek onlara selam verdi. General de hemen aynısını yaptı. Derken Uygur askerleri meraktan çevresini sarmaya başladı²⁸. Durumdan

²⁵ HTS Pu-ku Huai-en Biyografisinde bu bilgiler bulunmaz. HTS'deki Pu-Ku Huai-en Biyografisi ile yine aynı eserdeki Kuo- Tzu-i Biyografisinde Pu-ku'nun ölüm zamanı farklı gösterilmiştir. Biri Uygurların tesliminden önce Pu-ku'nun öldüğünü söylerken diğeri ise Uygurların tesliminden sonra öldüğünü kaydetmişlerdir. (HTS: 224A/6372).

²⁶ İsyen başladıktan hemen sonra Pu-ku Huai-en ve Wu-sha 烏沙'ya geldiğinde çok hastalandı, Ling-wu 靈武'ya geri döndü ancak burada, dokuzuncu ayın dokuzunda öldü. Maiyetindekiler onun cesedini yaktılar ve sonra gömdüler. (CTS:121/ 3489).

²⁷ Bu isim sadece CTS Uygurlar bölümünde geçmektedir. (CTS:195/5205).

²⁸ CTS'de “*Uygur askerleri sağa ve sola ayrılmışlardı ve her bir tarafta birkaç yüz kişi vardı. Bunlar yavaş yavaş generale doğru ilerlemeye başladılar*” diye yazar. (CTS:195/ 5205).

şüphe duyan Çinli askerler de onlara doğru gelmeye başladılar. Bunu farkedene General askerlerine gelmemeleri söyleyerek onları durdurdu. Bir ziyafet kurulmasını emrederek hep birlikte içeceklerini duyurdu. Ayrıca Uygurlara 3000 renkli ipek kumaş hediye etti²⁹. Bögü Kağan'ın kardeşi olan Uygur başkomutanı Ho-hu-lu'yu çağırarak onun ellerini sıkıca tuttu, sitem ederek uzun uzun konuştu ve sonunda “*şuanda zırhsız ve silahsız tek başıma karşınızdayım. Eğer isterseniz beni öldürebilirsiniz ancak bunu yaparsanız geride bekleyen askerlerim de sizi öldürecektir.*” Diye ekledi. Uygur liderler bu konuşmanın üzerine Pu-ku Huai-en'in onları aldattığını; Çin imparatorunun güneye kaçtığını, başkomutanın ise öldüğünü söylediği, bu yüzden onlarla buraya gelmeye cüret ettiklerini belirttiler³⁰. Bu hatalarını onlarla birlikte Tibetlilere karşı savaşarak ödemek istediklerini, ancak Huai-en'in oğlunun affedilmesini çünkü onun Ulu Hatunun erkek kardeşi olduğunu eklediler. General bunu kabul etti ve içkilerin gelmesini emretti. Tutuk Alp Yağlakar 合胡禄都督药罗葛 (Ho-hu-lu Tu-hu) ile Başbakan Mo-tu Baga Tarkan 磨咄莫贺達干 (Mo-tu-mo-ho Ta-kan), Başbakan Tun Baga Tarkan 頓莫贺達干 (Tun-mo-ho Ta-kan) Başbakan General Hu-tu Bilge (Hu-tu Pi-chia), Başbakan 揭拉裴罗 Chieh-la Boyla Tarkan (Chieh-la Pei-luo Ta-kan)³¹ Başbakan Mei-lu Büyük General Luo Tarkan 宰相梅録大將軍羅達干, Başbakanlık Danışmanı Hai-ying Ch'ueh 平章事海盈闕³² General Kuo Tzu-i ile kadeh kaldırdılar. Ho-hulu ondan yemin etmesini istedi. Bunun üzerine Kuo Tzu-i “*T'ang imparatoru çok yaşa! Uygur kağanı da çok yaşa! İki ülkenin geleceği de aynı olsun. Kim bu yemini bozarsa savaşta ön saflarda ölsün, ailesi de katledilsin!*” diye yemin etti. Bu yemini duyan Uygur Başbakanı Mo-tu Mo-ho Tarkan ve Tun Baga Tarkan'ın birden yüzünün rengi değişti ama farketmemek için bunu saygıyla onayladılar ve içkileri içip “*Ling-kung'un yemininin aynısından!*” diyerek yemin ettiler. Yola çıkacakları gün iki Uygur kaminin gelerek onlara bir büyük adamla görüşeceklerini ve savaşmadan geri döneceklerini söylediğini anlatan Uygur

²⁹ Bu hediye başa bağlanmak veya sarılmak için hazırlanmış bir ipek parçasıdır.

³⁰ CTS'de bu konu şöyle geçmektedir: Ho-hu-lu: “*Huai-en nankörmüş! Gelip Kağana imparatorun artık Yang-tzu Nehri ile Huai Nehri arasına yerleştiği, Baş Kumandanın ise artık ordunun başında olmadığını söyledi. Ben de o yüzden gelme cüretinde bulundum. Artık biliyorum ki imparator sağ ve başkentinde, Ling-kung ise hala general. Huai-en deseniz onu zaten Gök (tanrı) öldürdü. Lütfen Tibetlileri takip edip öldürmemize ve koyun ile atlarını ele geçirmemize izin verin ki bu ülkeye minnetimizi ödeyebilelim. Ancak Huai-en'in oğlu Hatun'un küçük kardeşidir, (bu yüzden) onun öldürülmemesini rica ediyoruz.*” (CTS:195/5205; TCTC:223/7181; Çandarlıoğlu: 93, 91).

³¹ Gömeç bu isimlerin bazılarının Türkçesini Terhin Yazıtı'ndaki isimlerden tespit etmiştir. (Gömeç: 46).

³² HTS Uygurlar bölümünde bu isimlerden sadece “Alp Tutuk” ve “Mo-tu Baga Tarkan”ın isimleri geçer.

beyleri gerçekten de Ling-kung'u gördüklerini, onun şüpheleri yoketmek için zırhını çıkardığını ve yalnız olarak geldiğini, kimsenin böyle cesur bir yüreği olamayacağını söyleyip büyük adamı görüp savaşmadıklarını belirttiler ve bunu da kamların doğru söylediğine yordular³³. Sevinçten havalara zıpladılar. Kuo Tzu-i onların sırtını sıvazladı. Beyler ve diğerleri generalin hediye verdiği ipek kumaşları bölüşürken kamlara da ayırdılar. Ardından birlikte Tibetlere savaş açmak için izin istediler. Ertesi gün Uygur beylerinden Ordu komutanı Shih-yeh-na 石野那 ve altı kişiyi başkente, saraya görüşmeye yolladılar (CTS:195/5206).

İçkiler içilip yemin edildikten hemen sonra general, Tibetlilerin aslında onun akrabaları olduğunu, akrabasının böyle şeyler yapmaması gerektiği hakkında sitem etti ancak sonunda asıl önemli konuyu dile getirdi. Tibetlilerin yanlarında sayısız hayvanları vardı. Bu hayvanları ele geçirmek büyük bir zenginlik ele geçirmek demektir. Bu kaçırılmayacak bir fırsattı. Tam o sırada Pu-ku'nun hastalanarak öldüğü ve isyan birliklerinin başsız kaldığı haberi geldi³⁴. Bunun üzerine Uygurlar Çin ordusunun yanında olup işbirliği yapmaya söz verdiler. Tibetliler birşeylerden şüphelenmeye başlamışlardı. O yüzden gece yarısı ordugâhı terkettiler. General Kuo peşlerinden Pai Yuan-kuang ve Uygurları gönderdi. Çinli ve Uygurların ittifak kararından tam beş gün sonra Shuo-fang Akıncı Ordusu Komutanı Pai Yuan-kuang 白元光 ve Uygur süvarilerinden oluşan iki ordu Ling-t'ai 靈台'da birleşti. Ling-t'ai kasabasının 25 km. batısındaki Ch'ih-shan 赤山陵'den atağa geçtiler. O gece ay çok parlaktı ve her yeri aydınlatıyordu. Bu saldırı için iyi bir ortam değildi. Biraz daha karanlık olması daha avantajlı olacaktı. Bunun için Uygurlar kamı çağırdılar. Ondan kar ve rüzgâr getirmesini istediler. Bir süre sonra aniden çok şiddetli bir kar başladı. Sabaha karşı hava aydınlanırken savaş başladı. Uygurlar ve Çinliler gördükleri manzara karşısında çok şaşırıldılar; Tibetliler soğuktan donmak üzereydi, ok ve yaylarını tutamaz hale gelmiş, soğuktan korunmak için keçelere, halılara sarmalanmışlardı. Buna rağmen saldırı başladı ve kısa bir süre sonra 100.000 Tibetlinin cesedi bütün bozkırı kaplamıştı. Savaş sonunda Çin ordusu 10.000 kadın, erkek halkı esir almış, sayılamayacak kadar çok koyun, sığır, at ve deve ele geçirilmişti. Bunun yanı sıra 5000 kadar Çin esiri kurtarıldı. İsyancıların içindeki Ch'iang 羌 ve Tu-yü-hun 吐谷渾 boyları teslim oldular (HTS:137/4607).

³³ HTS de bu olay biraz daha kısa yazılmıştır: "birbirlerine bakıp "kam yalan söylememiş" diye güldüler" diye geçer. (HTS: 6119-20); HTS 137 de yemin kısmı kısaca verilmiştir. (HTS:4600).

³⁴ Kaynaklar Pu-ku'nun ölümünü farklı vermişlerdir.

Pu-ku başlangıçta Çin için çok faydalı işler yapmış hatta ailesinden bile 46 kişi Çin için ölmüştü. İki kızı Uygurlara evlilik barış anlaşması için “Çin prensesi” olarak gönderilmiştir. Bunlardan ilki Böğü Kağanın eşi olup Uluğ Hatun unvanını taşımış, eşi ve orduyla Çin sınırına kadar gelmiştir. Diğeri ise Kuang Ch'ing Hatun'un ölümünden sonra 769 yılında “Tzung-huei Prenses 崇徽公主” unvanıyla Uygurlara gelin gitmiştir.

Öldüğünde Çin imparatoru onun değil yanındakilerin suçlu olduğunu, onu yoldan çıkarttığını söyleyerek bir nevi onu akladı (TCTC:223/7177). Bir süre sonra Pu-ku'nun yeğeni komutan da bin adamıyla gelip teslim oldu. Uygurlardan üst düzey 196 kişi ise gösterdikleri yararlılık için Çin sarayında ziyafetlerle ağırlandı ve değerli hediyelerle taltif edildiler. Böylece An Lu-shan İsyanıyla sekiz yıl temellerinden sarsılmış olan T'ang Hanedanlığı, henüz o isyan zor bela bastırılmışken Pu-ku İsyanıyla ikinci kez sarsılmış, ancak bozkır kavimlerinin yıkıcı saldırılarından onların lidersiz kalmaları sonucunda güçlkle kurtulabilmiş, savaşın canlı tahribatından çok boş bir hazine ile başbaşa kalmıştır. Artık geride devlet teşkilatı bozulmuş, siyaseti çökmüş, hazinesi kurumuş, kötü yöneticilerin eline düşmüş bir T'ang Hanedanlığı kalmıştı. Bozkırın yeni efendileri olan Uygurlar ise önlerindeki bu ziyafet için çoktan hazırdılar.

Bu dönemden sonra Sarı Irmak'ın batısı kesin olarak Tibetlilerin eline geçmiştir. Çok geçmeden otoritesi ve gücü zayıflayan T'ang Hanedanlığı'nın sınırlarında Uygurlar dışında Tibetliler de giderek güçlenmeye başlayacak, kuzeyden Uygurlar, batıdan Tibetliler Çinlilere rahat vermeyeceklerdir. Böylece bir süre sonra Tibet-Uygur çekişmesine ve güç mücadelesine sahne olmaya başlayacaktır (Huang, 2007: 131).

KAYNAKÇA

- AYDIN, Erhan, **Uygur Kağanlığı Yazıtları**, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, “Por Bajin’in Prensesleri” **TYURKSKAYA RUNİKA: YAZYK, İSTORIYA, KULTURA** (k 120-Letiye Deshifrovki Orxono Eniseiskoi Pismennosti) Materialy Mezhdunarodnoi Nauchnoi Konferencii (10-11 Jyulya 2013 g.) II Chast (**Sempozyum Bildiri Kitabı II**), Kizil- Tuva, syf. 85-89
- Chiu T’ang Shu** 舊唐書 (CTS, Eski T’ang Yıllığı), Liu Hsü 劉須 945, Chung-hua Shu-chü 中華書局Pekin 北京1975 baskısı kullanılmıştır.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, “Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü” **İ.Ü. Tarih Dergisi**, Sayı 31, syf. 37-46.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü**, TDAV, İstanbul, 2004.
- DONUK Abdulkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdari- Askeri Unvan ve Terimler**, TDAV, İstanbul, 1988.
- EBERHARD, W., **Çin Tarihi**, TTK, 1987 Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Hsin Tang Shu** 新唐書 (HTS, Yeni T’ang Yıllığı), Ou-yang Hsiu 歐陽修, 1060, Chung-hua Shu-chü 中華書局Pekin 北京 1975 baskısı kullanılmıştır.
- HUANG Ray, **Çin Tarihi, Bir Makro Tarih Yaklaşımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- HUCKER, Charles O., **A Dictionary of Official Titles In Imperial China**, 1989, Taipei.
- İZGİ, Özkan, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 72, Ankara, 1987.
- LİU Fu-ch’uan 刘福全, “An-shi chih-luan chung Huei-ho Chu T’ang-te Ken-yuan 安史之乱中回纥助唐的根源”, **Chung-kuo Ko-chiao Chuang Hsin Tao-k’an** 中国科教创新导刊, 2012/3, syf. 1-5
- TAİ Lei 戴磊 “Hsing T’ang Ming-chiang Pu-ku Hai-en de Pei-xi jen-sheng 智商高情商低：兴大唐明升”, 本刊蓝版 2010,no:3, syf. 54-56.
- TAŞAĞIL, Ahmet, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, TTK, 2004.
- TU Juan - TS’AO Meng 杜娟, 曹盟, “T’ang-yü Huei-ho Ho-ch’ing-te Yüen-ying Chi İ-i 唐与回纥和亲的原因及意义”, **Academic Forum of Nandu (Journal of the Humanitie s and Social Sciences**, 2005, Vol: 25, no:3, syf: 40-41.
- Tzu-chih T’ung-chien** 资知通鑒 (TCTC), Ssu-ma Kuang 司馬光, 1085, Pekin 2005 baskısı kullanılmıştır.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV İstanbul, 2001.